

ساخت و بررسی خواص لایه نازک WO_{3-x}

نعیمی، یعقوب^۱؛ قاسمی، زهره^۲؛ ساداتی، سیدمصطفی^۳؛ عظیمی‌راد، روح‌اله^۳

^۱دانشگاه آزاد اسلامی، واحد لامرد، گروه فیزیک، لامرد، ایران

^۲دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز، تهران

^۳دانشگاه صنعتی مالک اشتر، تهران

چکیده

در این مقاله ساخت لایه های نازک WO_{3-x} و خواص نوری، ساختاری و سطحی این لایه ها مورد بررسی و مطالعه قرار می‌گیرد. در ابتدا لایه های نازک WO_3 به ضخامت 200 nm به روش تبخیر حرارتی در خلاء روی زیر لایه های لام شیشه ای رشد داده شدند. بعد از عملیات رشد، نمونه ها در هوا به مدت یک ساعت در دمای 300°C پخت و سپس در محیط هیدروژن خالص در دمای 400°C به مدت زمان های متفاوت از صفر تا 480 دقیقه احیاء گردیدند تا ترکیب WO_{3-x} تشکیل گردد. نمونه های مختلف پخت شده در زمان های متفاوت در محیط هیدروژن توسط آنالیز های مختلفی از قبیل XRD طیف سنجی نور مرئی و ماواری بنفش و AFM مورد مطالعه قرار گرفتند. طیف های XRD نشان داد که نمونه‌ها قبل از احیاء هیچ ساختار بلوری WO_{3-x} ندارند اما بعد از احیاء ساختار $WO_{2.8}$ تشکیل می‌گردد. با افزایش زمان احیاء شدت بلوری شدن ساختار $WO_{2.8}$ افزایش می‌یابد. اندازه‌گیری عبور و بازتاب نمونه‌ها در طول موج‌های 500 و 1100 nm نشان داد که نمونه‌ها قبل از احیاء شفاف هستند ولی بعد از احیاء تیره می‌گردند و بازتاب در محدوده مادون قرمز افزایش می‌یابد.

Synthesis and properties of WO_{3-x} thin films

Naimi, Yaghoob¹; Ghasemi, Zohreh²; Sadati, Seyed Mostafa³; Azimirad, Rouhollah³

¹Department of Physics, Lamerd Branch, Islamic Azad University, Lamerd, Iran

²Islamic Azad University, Tehran Center Branch, Tehran

³Malek-Ashtar University of Technology, Tehran

Abstract

In this paper, synthesis of WO_{3-x} thin films and their optical, structure and surface properties have studied. First, WO_3 thin films were deposited by thermal evaporation under vacuum condition on glass substrates. Then, the deposited samples were annealed under atmosphere at 400°C for 1 h. After this, they were reduced under pure hydrogen environment at 500°C for different time duration of 0-480 min to produce WO_{3-x} composition. The samples with different reduction time under H_2 were analyzed by XRD, UV-Visible spectrophotometer and AFM. XRD spectra showed that the samples before the reduction process do not have any WO_{3-x} structure, but after the reduction process, $WO_{2.8}$ crystalline phase was formed. By increasing the reduction time, the intensity of $WO_{2.8}$ phase was increased. Transmittance and reflectance measurements of the samples at 500 and 1100 nm wavelength indicated that before the reduction process the samples were transparent, while after the reduction process they become dark and their reflectance were increased in IR region.

PACS No. 81.15.Ef

مورد توجه قرار گرفته است که از آن جمله می‌توان به خواص الکتروکرومیک [۱]، گازکرومیک و خواص مغناطیسی [۲] آنها اشاره کرد. اخیراً طیف گسترده‌ای از نانومواد مانند نانو سیم ها، نانومیله

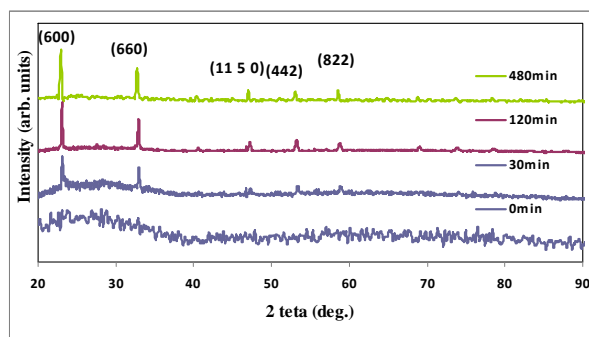
مقدمه

در میان طیف وسیعی از اکسیدهای فلزی، اکسید فلزات واسطه در علوم شیمی، فیزیک و مواد در دهه‌های اخیر بسیار

به منظور بررسی خواص نوری نمونه‌ها (طیف عبور و بازتاب) در زمان‌های مختلف پخت در محیط هیدروژن، از دستگاه طیف سنج نورمرئی- ماورای بنفش در بازه ۱۱۰۰-۲۰۰ نانومتر استفاده شد. ساختار بلوری نمونه‌ها توسط روش پراش پرتو ایکس XRD مشخص گردید. ساختار سطحی نمونه‌ها با استفاده از دستگاه AFM از نوع تماسی با سوزن سیلیکونی مشخص گردید.

نتایج و بحث

شکل ۱ طیف XRD از نمونه‌های پخت شده در زمان‌های مختلف در محیط هیدروژن را نشان می‌دهد. همانطور که در شکل دیده می‌شود نمونه بدون پخت در هیدروژن (صفر دقیقه)، هیچ گونه فاز WO_{3-x} نشان نمی‌دهد. اما با پخت نمونه به مدت ۳۰ دقیقه، قله‌هایی مربوط به فاز بلوری $WO_{2.8}$ ظاهر می‌شود. با افزایش زمان پخت، این قله‌ها بلندتر می‌گردند که نشانگر افزایش فاز $WO_{2.8}$ می‌باشد.

شکل ۱. طیف XRD از لایه‌های نازک اکسید تنگستن پخت شده در محیط هیدروژن در مدت زمان‌های متفاوت.

جهت بررسی تغییر خواص نوری نمونه‌ها، در شکل ۲ تغییرات عبور و بازتاب برحسب زمان پخت در محیط هیدروژن برای طول موج‌های ۵۰۰ nm (نور مرئی) و ۱۱۰۰ nm (مادون قرمز نزدیک) نشان داده شده است. همانطور که از شکل مشخص است، نمونه بدون احیاء (زمان صفر) دارای عبور و بازتاب به ترتیب حدود ۸۰٪ و ۲۰٪ در محدوده نور مرئی و مادون قرمز

ها و نانولوله‌ها و نانوسوزن‌ها از اکسیدهای فلزی ساخته شده‌اند [۳،۴].

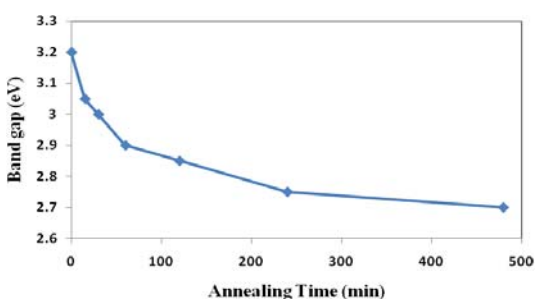
اکسید تنگستن نیمه رسانای نوع n، با گاف نواری غیر مستقیم و انرژی گاف ۲/۸-۲/۶ و با خواص جالب به عنوان ماده حساس شناخته شده است که نانو ساختارهای لایه نازک آن از حساسیت بالاتری نسبت به توده آن برخوردار است. لایه نازک اکسید تنگستن بسیار توجه دانشمندان را به خود جلب کرده است، زیرا دارای خواص کاربردی فوتوالکتروکرمیک در شیشه‌های هوشمند، حسگرهای گازی و فوتوکاتالستی می‌باشد [۵-۸].

خواص اپتیکی لایه‌های نازک اکسید تنگستن به شدت وابسته به استوکیومتری لایه می‌باشد، زیرا اگر اکسید تنگستن کمی اکسیژن از دست بدهد مقدار عبور آن به شدت کم می‌شود [۷]. در این تحقیق، چگونگی ساخت لایه‌های نازک WO_x روی زیر لایه‌هایی از جنس لام آزمایشگاهی به روش تبخیر حرارتی گزارش خواهد شد. خواص فیزیکی و شیمیایی نمونه‌های ساخته شده با استفاده از تکنیک‌های اندازه‌گیری طیف سنج نور مرئی - ماورابنفش، پراش پرتو X (XRD) و میکروسکوپ نیروی اتمی (AFM) شناسایی و مشخصه‌یابی خواهند شد.

جزئیات روش آزمایش

لایه‌های نازک WO_3 به ضخامت ۲۰۰ nm به روش تبخیر حرارتی روی زیر لایه‌هایی از جنس لام آزمایشگاهی لایه نشانی شدند. برای این کار از پودر WO_3 با خلوص بالا استفاده شد. برای تبخیر پودر WO_3 آن را بصورت قرصی به قطر ۱۲ mm و ضخامت ۳ mm با قالب مخصوص پرس گردید. قبل از انجام لایه نشانی، زیر لایه‌ها توسط سود یک مولار و آب مقطر شستشو شدند سپس با نیتروژن خلوص بالا خشک گردیدند. فشار پایه محفظه لایه نشانی حدود 1×10^{-5} Torr بود. در نهایت لایه WO_3 با ضخامت ۲۰۰ nm بدست آمد. سپس جهت ایجاد ترکیبات مختلفی از نانو ساختارهای اکسید تنگستن WO_x نمونه‌ها در محیط هیدروژن در دمای ۴۰۰ درجه سانتیگراد در زمان‌های ۰، ۱۵، ۳۰، ۶۰، ۱۲۰، ۲۴۰، ۴۸۰ دقیقه پخت شدند.

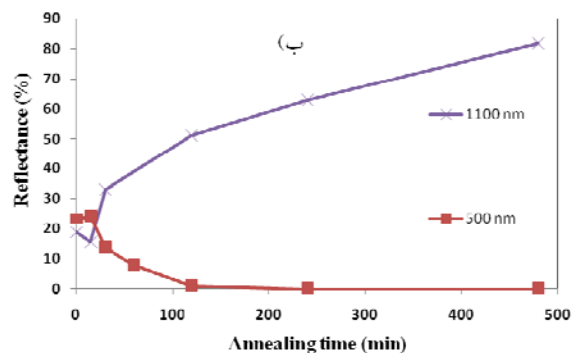
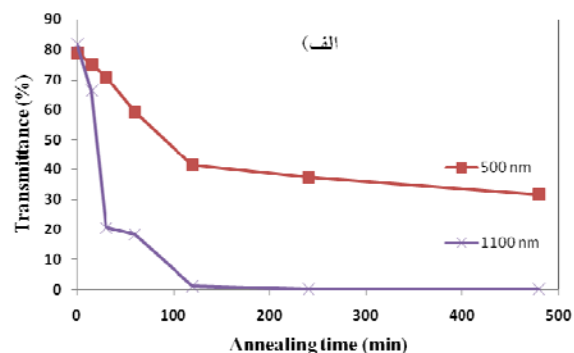
پخت شده در محیط هیدروژن بر حسب زمان پخت در شکل ۳ نشان داده شده است. این نمودار نشان می دهد که انرژی گاف نمونه بدون پخت در محیط هیدروژن 3.2 eV می باشد که مطابق WO_3 می باشد. با افزایش زمان پخت، مقدار انرژی گاف کاهش می یابد، به طوریکه به حدود 2.75 eV بعد از پخت به مدت ۲۴۰ دقیقه می رسد. با افزایش زمان پخت، تغییرات انرژی گاف کاهش می یابد و به 2.7 eV می رسد. این روند نشان می دهد که با افزایش دمای پخت، مقدار WO_{3-x} بیشتری تولید می شود، اما در زمان های طولانی این مقدار به حد اشباع می رسد و افزایش زمان پخت، تاثیر چندانی روی کاهش انرژی گاف ندارد.

شکل ۳. تغییرات انرژی گاف لایه های نازک اکسید تنگستن پخت شده در محیط هیدروژن در مدت زمان های متفاوت.

تصویر AFM لایه نازک اکسید تنگستن قبل و بعد از پخت در محیط هیدروژن به مدت ۱۲۰ دقیقه در شکل ۴ نشان داده شده است. همانطور که در شکل دیده می شود، نمونه بدون احیاء دارای ساختار مسطح و هموار با زبری متوسط حدود 1 nm و با دانه بندی بسیار کوچک در حدود 35 nm می باشد. اما بعد از فرایند احیاء، سطح لایه زبر می گردد (زبری متوسط = 28 nm) و دانه های بزرگی در حدود 350 nm تشکیل می گردد. این فرایند نشانگر تغییر ساختار لایه بعد از فرایند احیاء می باشد که با نتایج قبلی سازگار می باشد.

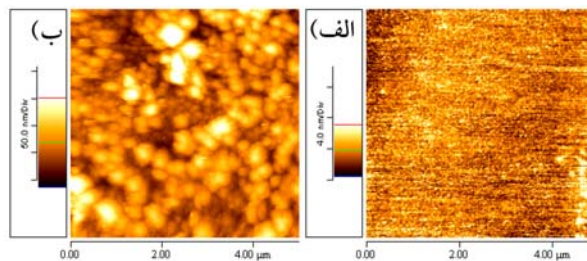
نزدیک می باشد. این مشخصات با خواص نوری لایه نازک WO_3 مطابقت دارد. اما بعد از احیاء نمونه ها در محیط هیدروژن و افزایش زمان احیاء، مقدار عبور نمونه ها در هر دو ناحیه کاهش می یابد به طوریکه بعد از ۱۲۰ دقیقه مقدار عبور در طول موج 1100 nm به صفر می رسد. اما روند تغییرات بازتاب بر حسب زمان پخت در محیط هیدروژن، برای ناحیه مرئی و مادون قرمز متفاوت می باشد. با افزایش زمان پخت، بازتاب در طول موج 500 nm کاهش می یابد و بعد از ۱۲۰ دقیقه به صفر می رسد که نشانگر افزایش جذب نور مرئی توسط لایه می باشد. در حالیکه، با افزایش زمان پخت، بازتاب در طول موج 1100 nm افزایش می یابد و به بیش از ۸۰٪ بعد از پخت به مدت ۴۸۰ دقیقه می رسد. این تغییرات نشانگر کاهش شدن ترکیب شیمیایی WO_3 در لایه و تشکیل ترکیب WO_{3-x} می باشد.

شکل ۲. الف) تغییرات عبور و ب) بازتاب طول موج های 500 nm و 1100 nm بر حسب زمان پخت لایه نازک اکسید تنگستن در محیط هیدروژن.

همانطور که می دانیم اکسید تنگستن یک نیمه هادی با گاف انرژی می باشد. با استفاده از لبه جذب در طیف عبور لایه می توان مقدار گاف انرژی لایه را حساب کرد. این مقدار برای نمونه های

- [۹] Y. Qingkai, W. Wei, Z. Jiaming, L. Biao and P. Shin-shem . *Material Letters* **63** (2009) 2267.
- [۱۰] E. Widenkvist, R.A. Quinlan, B.C. Holloway, H. Grennberg and U.Jansson. *Crystal Growth & Desugn* **10** (2008) 3750.
- [۱۱] Y.Q. Zhu, W.B. Hu, W.K Hsu, M. Terrones, N. Grobert, J.P. Hare, H.W. Kroto, D.R.M. Walton and H. Terrons, *Chem. Phys. Lett.* **390** (1999) 327.
- [۱۲] R. Hu, H. Wu, K. Hong. *J. Crystal Growth* , **306** (2007) 395.

شکل ۴. تصویر AFM لایه نازک اکسید تنگستن (الف) بدون پخت در محیط هیدروژن و (ب) پخت شده در محیط هیدروژن به مدت ۱۲۰ دقیقه.

تبیجه گیری

در این مقاله ساخت لایه نازک WO_{3-x} با استفاده از عملیات حرارتی لایه نازک اکسید تنگستن در محیط هیدروژن در مدت زمان های متفاوت مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت. طیف های XRD نشان داد که با پخت نمونه ها در محیط هیدروژن، ساختار بلوری $WO_{2.8}$ تشکیل می گردد و با افزایش زمان پخت شدت بلوری شدن آن افزایش می یابد. خواص نوری نمونه ها نشان داد که با افزایش زمان پخت، لایه ها در ناحیه نور مرئی جاذب و در ناحیه مادون قرمز بازتابنده هستند و انرژی گاف لایه ها کاهش می یابد. تصاویر AFM نشان می دهد که لایه ها قبل از پخت در محیط هیدروژن، سطحی هموار دارند ولی بعد از احیاء بسیار زیر می گردند.

مرجع ها

- [۱] S-H. Lee , R. Deshpande , P.A. Parilla , K.M. Jones , B. To , A. Mahan and A.C. Dillon; *Adv. Mater* **18** (2006) 763.
- [۲] A. Shengelaya, S. Reich, Y. Tsabba, K.A. Muller, *Eur. Phys. J. B;* **12** (1998) 13.
- [۳] Y. Wei, L. L. Liu, P. Liu, L. Xiao, K. Jiang and S. Fan ; *Nanotechnology* **19** (2008) 47570.
- [۴] F. Lu, W. Cai, Y. Zhang, Y. Li, F Sun, S.H. Heo and S.O. Cho *J. Phys. Chem. C* **111** (2007) 13385.
- [۵] S.J. Yooa, Y.H. Jungb, J.W. Lima, H.G. Choib, D.K. Kimb and Y.-E. Sung, *Solar Energy Materials & Solar Cells* **92** (2008) 179.
- [۶] C.S. Rout, M. Hegde and C.N.R. Rao, *Sensors and Actuators B* **128** (2008) 488.
- [۷] Granqvist,C.G.; *Handbook of Inorganic Electrochromic Materials* , Elsevier publishers, Amsterdam, 1995, p.141
- [۸] H. Kim, K. Senthil, K. Young. *Material Chemistry an Physics* **120** (2010) 452-455.